

Prof. Dr. Mesut Gölmez

İNSAN HAKLARININ GÜVENCESİ OLARAK İNSAN HAKLARI EĞİTİMİ HAKKI*

Prof. Dr. Mesut GÜLMEZ

26 Haziran 1945'te imzalanan **Birleşmiş Milletler Antlaşması**'na göre Birleşmiş Milletler'in (BM) amaçlarından biri, "ırk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin, herkes için *insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı gösterilmesinin geliştirerek ve özendirerek* uluslararası işbirliğini gerçekleştirmektir" (m. 1). BM, insan haklarına ve temel özgürlüklere evrensel ve eylemsel olarak saygı gösterilmesini destekler (m. 55). BM Genel Kurulu, bu amaçları gerçekleştirecek başlıca araç olarak, 10 Aralık 1948'de İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (İHEB)'ni kabul etti ve bildirge ile insan hakları, *insanlığın ortak sorununa* dönüştü. Bu belgeler, insan haklarının "iç hukuk" sorunu olmaktan çıkarak "*uluslararasılaşması*"nda kilometre taşlarını oluşturdu.

I. BİR İNSAN HAKKI OLARAK İNSAN HAKLARI EĞİTİMİ

İnsan hakları eğitimi, aşağıda değineceğim. İnsan Hakları Eğitimi (İHE) BM On Yıllı Eylem Planı'nda ve İHE Ulusal Planları Hazırlama Yönergesi'nde şöyle tanımlanıyor:

"İnsan hakları eğitimi; bilgi, yetenek, anlayış ve davranışlardan oluşan evrensel bir insan hakları kültürü aşılayıp yerleştirmeyi amaçlayan bilgilendirme ve eğitim etkinliklerinin tümüdür."

İnsan hakları eğitimi etkinlikleri, eylem planında ve yönergede de yer alan şu beş amaca yöneliktir:

1. İnsan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmek,
2. Kişinin tam gelişip serpilmesini ve onur duygusunun gelişmesini sağlamak,
3. Tüm uluslar ve yerli halklar ile ırksal, etnik, dinsel ve dilsel gruplar arasında anlayış ve hoşgörüyü, kadın erkek eşitliğini ve dostluğu geliştirmek,
4. Tüm insanların özgür bir toplumun yaşamına yararlı biçimde katılmaları sağlamak,
5. BM'nin barışçı eylemine yardımcı olmak.¹

* Bu bildiri, Eğitim Sen Genel Başkanı Sayın Kemal BAL'ın, sunulduğu 4 Şubat 1997 tarihinden bir hafta önce yaptığı öneri kabul edilerek hazırlanmıştır.

¹ Bureau du Haut Commissaire des Nations Unies aux droits de l'homme, Décennie des Nations Unies pour l'enseignement des droits de l'homme, 1995-2004, GE 95-18574; Nation Unies, Assemblée Générale,

İnsan hakları eğitimi, aynı zamanda çok kapsamlı bir liste oluşturan insan hakları ve koruma mekanizmaları konusundaki bilgilerin yayılmasını ve bunların davranışlara dönüştürülmesini kapsayan, *tüm insan haklarının önkoşulu* niteliğinde bir insan hakkıdır.² Bireyin, kendisini tüm yönlerden geliştirebilmesi, yaşadığı çevreyi ve toplumu kavrayabilmesi, sorunlarına ilgi duyup çözümüne düşünsel ve eylemsel olarak katılması, toplumda etkin ve yararlı bir rol oynayabilmesi ve bu amaçla sorumluluklar üstlenebilmesi, öncelikle öznesi olduğu hak ve özgürlükleri öğrenerek "*hak bilinci*" edinmesine bağlıdır. İnsan hakları eğitimi, "edilgen" kimliğinden sıyrılarak "etkin, özgür ve katılımcı yurttaş" kimliği kazanan hak özneleriyle, *sivil toplumun ve sonuç olarak demokrasinin katılımcı boyutunun geliştirilip güçlendirilmesini sağlayacaktır*. Bu anlamda İHE, aşağıda belirteceğim gibi, aynı zamanda insan haklarının ve demokrasinin de güvencesidir.

Evrensel Bildirge, elli yıl önce 1. maddesinde, "*tüm insanlar, onur ve haklar yönünden özgür ve eşit doğarlar.*" derken, "doğal hukuk" öğretisinin etkisiyle, bireylerin "insan" olarak doğmakla insan haklarını "*kendiliğinden*" kazandığı anlayışını benimsiyordu. Bildirge, herhangi bir kişi, yetkili ya da organın bu hakları "ihsan etmesine", tanınmasına ve düzenlenmesine gerek bulunmadığı, ulusal ya da uluslararası hukukun kurallar koymasından önce de insanın salt "insan" olması, insanın kişilik ve özüne içkin bir değer olan "insan onuru"nu taşıması nedeniyle "insan haklarının öznesi" olduğu yaklaşımını temel aldı.

Böylece insan hakları, Evrensel Bildirge'ye de yansıyan anlayışla, doğuştan ve kendiliğinden kazanılır; ama *doğuştan ve kendiliğinden bilinmez, öğrenilmez*. Her bilgi gibi hakların bilinmesi ve hak bilinci kazanılması, ancak öğretim ve eğitimle gerçekleşebilir. Doğuştan ve kendiliğinden kazanılan *haklar, öğrenilmedikçe yoktur*. İnsan haklarının gerçeklik kazanıp somutlaşması, günlük yaşamın her kesitinde olağan davranışlara ve böylelikle bir yaşam biçimine dönüşmesi, öncelikle bilinmesine bağlıdır. *İnsan haklarının bilinmesi, varolmalarının önkoşuludur. İnsan, bildiği ve kullandığı haklarıyla vardır, bildiği ve kullandığı haklarıyla insan olur*. İnsanı haklarından ayrı düşünmek, haklarından soyutlamak, insanı yadsımak demektir.

İHE hakkı da, ikinci kuşak insan hakları arasında güvenceye bağlanan eğitim hakkı gibi bir "*sosyal hak*"tır ve bu niteliğiyle de salt tanınmakla kendiliğinden gerçekleşemez. Devletin, İHE hakkını gerçekleştirmeye yönelik somut ve olumlu önlemler alma yükümlülüğü vardır. Devlet, saygı göstermekle yükümlü olduğu insan haklarını tüm yurttaşlarına öğretmelidir. Bu yükümlülüğün yerine getirilmemesi, bir insan hakları ihlali oluşturur.

Rapport du Secrétaire général, Additif. Directives pour l'établissement des plans nationaux d'éducation en matière de droits de l'homme. A/52/469/Add.1, 20 octobre 1997.

²Mesut Gülmez, *İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi*, TODAİE/İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını, Ankara 1994, s. 4-7; Mesut Gülmez, *İnsan Hakları Eğitimi Hakkı*, TODAİE/İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını, Ankara 1996, s.7.

Aşağıda değineceğim BM, UNESCO ve Avrupa Konseyi'nin kurucu belgelerinde (yani anayasalarında) yinelenen “*insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı*” ilkesi, İHE hakkının hukuksal dayanağını oluşturur. Bu ilke, aslında “insana saygı”nın bir gereğidir. insanın özünde bulunan “insan onuru”na içkin evrensel bir değerdir. Gerek “*insana saygı*”, gerekse uluslararası ve bölgesel kuruluşların anayasalarında evrensel ve eylemsel bir ilke olarak yinelenen “*insan haklarına saygı*”, *soyut birer söylem değildir*. Hem üye devletlerin tek tek kendi ülkelerinde, hem de birlikte tüm ülkelerde evrensel olarak ve uygulamada gerçekleştirmekle yükümlü oldukları bir ilkedir.

Bu nedendir ki insan haklarının ihlâl edilmesi olasılığına karşı önlemler alınmıştır. Uluslararası belgeler de, ulusal düzeyde olduğu gibi, tanıdıkları insan haklarını korumaya yönelik önlemler almış, *yaptırımli güvence mekanizmaları* oluşturmuştur. Dönemsel raporlara ya da yakınmalara dayalı ve genellikle de ancak iç hukuk yollarının tüketilmesi koşuluna bağlı olarak işletilebilen bu koruma ve denetim mekanizmalarının özelliği, *hakların ihlâl edilmesinden sonra* kullanılmasıdır.³ Koruma mekanizmalarının bir başka eksikliği de çok geç sonuç alınması, yavaş ve gecikmeli işlemesi, geçmişteki ihlâlin izlerini bütünüyle ortadan kaldıramamasıdır.

II. İHE'NİN İNSAN HAKLARINI ÖNCEDEN KORUMA İŞLEVİ

İnsan hakları alanında önemli ve ideal olan, hiç ihlâlin olmadığı ya da daha gerçekçi bir deyişle, *ihlâllerin ve ihlâlcî davranışların hiç olmazsa asgari düzeye indirilebileceği bir toplum düzeni* kurulmasıdır. Bu nasıl sağlanır? Yaptırımli koruma sistemleri dışında, ihlâller gerçekleşmeden, haklar çiğnenmeden ve saldırıya uğramadan sağlanamaz mı? Hakları korumanın “sonradan” değil de “önceden” gerçekleştirilebileceği, sorunu temelinden çözmeye olanak verecek araçlar yok mudur?

Bu sorulara verilebilecek en doğru yanıt şudur: “*İnsan haklarının asıl güvencesi, yine insan haklarıdır.*” İnsan haklarını insan haklarıyla korumayı amaçlayan bu “öz güvence”, öğretim ve eğitimle sağlanır. Çünkü *insan haklarının güvencesi, insan hakları eğitimidir, insan hakları eğitimi görerek “etkin, özgür ve katılımcı yurttaş” kimliği kazanmış insandır.*

İnsan hakları eğitiminin insan haklarını koruma işlevinin yaptırımli koruma sistemlerine temel üstünlüğü, korumayı “sonradan” değil, “önceden” gerçekleştirmeyi amaçlaması ve sağlamasıdır. Bu yoldan koruma, iki yönlüdür; yalnızca her kesimden hak öznelinin tüm yaşamı kapsayan bir süreç boyunca eğitilmeleriyle sağlanmaz, aynı zamanda ve özellikle potansiyel hak ihlâlcisi kamu yetkililerinin de eğitilmeleriyle gerçekleştirilir.

³ Mesut Gülmez, *İnsan Haklarının Uluslararası Korunması*, TODAİE/İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını, Ankara 1996.

İnsan hakları eğitiminden geçen bilgili ve bilinçli hak öznelerinin, haklarını kullanma ve koruma konusunda daha duyarlı ve etkili olacağı, kamu yetkililerinin ihlâlcı davranışları üzerinde *caydırıcı etkide* bulunacağı açıktır. Öncelikle de İHE gören hak öznelerinin, özgür, etkin ve katılımcı yurttaşlar kimliğiyle, insan haklarına saygılı olmayan siyasal iktidarların oluşmasının, toplumların bu tür iktidarlarca yönetilmesinin önünde göz ardı edilemeyecek bir etken olacağına kuşku yoktur. Başka deyişle, insan hakları bilgi ve bilinciyle donanmış bireyler, *çoğulcu ve katılımcı demokrasinin oluşumuna katkıda* bulunarak insan haklarının ihlâl edilmemesine elverişli bir yönetim ve toplum düzeni oluştururlar.

Öte yandan, kamu yetkililerinin insan haklarına saygı yükümlülüğü de eğitimle geliştirilebilir ve bu yolla ihlâl olayları, ihlâlcı davranışlar azaltılabilir. Dolayısıyla İHE, ihlâllerini "önceden" önleme konusunda hem hak öznelerine, hem de kamu yetkililerine yönelik olarak iki yönlü bir etkide bulunur.

III. İNSAN HAKLARI EĞİTİMİ HAKKININ DAYANAKLARI

İnsan hakları eğitimi hakkı (İHEH), uluslararası belgelerde ayrı bir hak olarak açıkça yer almamakla birlikte, aslında Evrensel Bildirge'den beri bir "insan hakkı" olarak dolaylı ya da örtük biçimde tanınmıştır. Kaldı ki tanımı gereği insan hakları yazılı hukukla sınırlı olmadığından İHEH'in "insan hakkı" sayılması için uluslararası yazılı hukuka girmiş olması da gerekmez; bireylerin bu gereksinmeyi duyup istemlerini dile getirmeleri bunun için yeterlidir.

Bir insan hakkı olarak İHE'nin uluslararası insan hakları hukukundaki dayanakları iki kümeye ayrılabilir:

1. Sözleşme Dışı Dayanaklar

İHE hakkının sözleşme-dışı" dayanakları, BM, AK ve UNESCO gibi uluslararası ya da bölgesel kuruluşların kurucu belgeleri, yani Anayasalarıdır.

İHE hakkının dayanaklarından biri, "İHTÖS" ilkesidir. Bu ilke, sözü edilen kuruluşların temel amaçlarından biri olarak anılan belgelerde vardır. Örneğin, BM'nin amaçlarından biri şudur: "İrk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin, herkes için İHTÖ'ye saygı gösterilmesini geliştirerek ve özendirerek uluslararası işbirliğini gerçekleştirmek" (m. 1).

AK Statüsü'ne göre de AK'nin üyeleri arasında daha sıkı bir birliği gerçekleştirme amacını izleme yollarından biri, İHTÖ'yü korumak ve geliştirmektir (m. 1/b). Üye devletler, herkesin İHTÖ'den yararlanması gerektiği ilkesini tanır. Bunun için, içtenlikle ve etkin biçimde işbirliği yapmayı üstlenir (m. 3).

2. Sözleşme İçi Dayanaklar

Evrensel Bildirge, insan hakları eğitiminin ilk sözleşme içi uluslararası dayanağını oluşturan belgedir. Tüm halklar ve tüm ulusların, kısacası insanlığın "erişilecek ortak ideal"i olan Evrensel Bildirge, başlangıç bölümünde, içerdiği *insan*

haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı geliştirmenin, evrensel ve eylemsel olarak tanınmasını ve uygulanmasını sağlamanın yollarından birinin "öğretim ve eğitim" olduğunu açıkça vurgulamıştır. Toplumdaki tüm bireyler ve organların, bu konuda çaba göstermesini istemiştir.

Bildirgenin, kendisini "**insanlığın ortak dili**" olarak duyururken "öğretim ve eğitim"e yer vermiş olması, kuşkusuz ki bir rastlantı değildir. İçerdiği hak ve özgürlüklere tüm dünya da ve gerçekten, yani "evrensel ve eylemsel" olarak saygı gösterilmesinin önkoşulu, bu "ortak dil"in öğrenilmesidir. Ancak, öğretim yeterli değildir. Bildirge, bilgileri davranışlara dönüştürecek eğitime de yer vermiştir.

İHE hakkı, Evrensel Bildirge'den başlayarak değişik nitelikli uluslararası belgelerde doğrudan ya da dolaylı biçimde tanınmıştır. Kimi sözleşmeler, güvenceye aldıkları haklarla sınırlı olmak üzere, onaylayan devletler için eğitim ve öğretim yoluyla da önlemler alma, yani öğretim ve eğitim yapma yükümlülüğü öngörmüştür.

Örneğin; 1965 tarihli **İrk Ayrımcılığının Tüm Biçimlerinin Kaldırılması Uluslararası Sözleşmesi**, öngördüğü amaç ve ilkeleri gerçekleştirmek için özellikle öğretim, eğitim, kültür ve bilgi alanlarında önlemler alma yükümlülüğü getirmiştir.

1984 tarihli **İşkenceye ve Başka Zalimce İnsanlık Dışı ya da Onur Kırıcı Ceza ya da Davranışlara Karşı Sözleşme** de işkence yasağının, yasaların uygulanmasından sorumlu olan tüm görevlilere yönelik eğitim programlarında yer almasını ve okutulmasını zorunlu tutmuştur.

Bu sözleşmeler ile insancıl hukuka ilişkin Cenevre sözleşmeleri dışında, eğitim hakkını tanıyan sözleşmeler de, aynı zamanda İHEH'in dayanaklarını oluşturur. Çünkü bu sözleşmeler, eğitimin amaçları arasında İHTÖS ilkesine açıkça yer vermiştir.

Örneğin, 1966 tarihli **Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi**, İHEB'in öngördüğü eğitimin "İHTÖ'ye saygıyı güçlendirme" ile "tüm uluslar ve tüm ırk ya da din grupları arasında anlayış, hoşgörü, dostluk ve barışı koruma çalışmalarını sürdürme" amaçlarını yinelemiştir (m. 13).

1989 tarihli **Çocuk Hakları Sözleşmesi** de, Türkiye'nin çekince koyduğu 29. maddesinde, çocuğun eğitiminin yöneleceği amaçları şöyle sıralamıştır:

- Çocuğun kişiliğinin serpilmesini, fiziksel ve zihinsel yeteneklerinin gelişmesini desteklemek,
- *Çocuğa, İHTÖ'ye ve BM Antlaşması'ndaki ilkelere saygı göstermeyi aşlamak,*
- *Çocuğun ana babasına, kültürel kimliğine, dil ve kültürel değerlerine, çocuğun içinde yaşadığı ya da kökeninden geldiği ülkenin ulusal değerlerine ve kendisinininkinden farklı uygarlıklara saygısını geliştirmek,*
- *Çocuğu; tüm halklar ve etnik, ulusal ve dinsel gruplar arasında ve yerli kökenli kişilerle dostluk, cinsler arasında eşitlik, hoşgörü, barış ve anlayış ruhuyla, özgür bir toplumda yaşamın sorumluluklarını üstlenmeye hazırlamak,*
- *Çocuğa, doğal çevreye saygıyı aşlamak.*

"Herkesin insan haklarından ve temel özgürlüklerden yararlanması gerektiği" ilkesini kurucu belgesinde öngören Avrupa Konseyi çerçevesinde kabul edilen 1978 tarihli **İH Öğretimi Kararı** ile 1985 tarihli **Okullarda İH Öğretimi ve Öğrenimi Tavsiyesi**, insan hakları eğitimini çeşitli yönleriyle düzenleyen sözleşme içi dayanakları oluşturur.

AGİT çerçevesinde kabul edilen **Helsinki Son Belgesi, Kopenhag ve Moskova Toplantısı Belgeleri ve Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı** sürecin başından (1975'ten) beri, "insan hakları ve temel özgürlükler alanında, bireylerin hak ve ödevlerini bilme ve buna uygun biçimde davranma hakkını" açıkça tanımıştır. Hak ve ödevlerini bilme hakkının, İHE'yi içerdiği, dolayısıyla da İHE'nin bir hak olduğu kuşku götürmez.

Tüm bu evrensel ve bölgesel belgeler, İHE'nin *hukuksal bir yükümlülük* olduğunu ortaya koyar. İHE, hem kurucu belgelerde, hem de genel, yani tüm insan haklarını kapsayan belgeler ile özel, yani kimi sözleşme ya da başka belgelerdeki açık kurallar gereği yerine getirilmesi gereken bir yükümlülüktür.

1978'de Viyana'da, 1987'de Malta'da, 1993'te de üç ay arayla Montréal ve Viyana'da gerçekleştirilen geniş katılımlı uluslararası toplantılarda ilke, içerik ve yöntemleri tartışılan ve Montréal Kongresi'nde demokrasi ile birlikte kendisinin de bir "*insan hakkı*" olduğu açıkça belirtilen İHE, BM Genel Kurulu'nun 23 Aralık 1994 tarihli kararıyla, aşağıda değineceğim nedenlerle "*evrensel bir öncelik*" dünyanın gündemine olarak girdi. BM İH Yüksek Komiseri'nin hazırladığı **İHE BM On Yılı Eylem Planı**'nın uygulanmasına başlandı.

IV. İHE ON YILI ÖNCESİNİN SİYASAL VE EKONOMİK KOŞULLARI

BM ve öteki evrensel ya da bölgesel kuruluşların İHE alanındaki etkinlikleri, özellikle 1989'da "Berlin Duvarı"nın yıkılmasını izleyen yıllarda dünya gündeminde "*evrensel bir öncelik*" olarak, daha yoğun ve sistemli biçimde yer almaya başladı.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin kabulünden 46 yıl sonra 1994 sonunda, Birleşmiş Milletler uluslararası düzeyde on yıllık bir dönemi kapsayan "*İnsan Hakları Eğitimi On Yılı*" ilan ederek bir Eylem Planı hazırlayıp uygulanmasını istedi. Böylece, 1948'den sonra kabul edilen kimi sözleşmelerde ve başka belgelerde İHE yükümlülüğü öngörme; daha sonra İHE konusunda kimi uluslararası toplantılar düzenleme çabaları, bir *küresel İHE kampanyası* başlatılmasıyla sonuçlandı.

1990'lı yıllarda, bir yandan İkinci Dünya Savaşı sonrasında iki kutuplu siyasal yapısında yaşanan, ekonomik ve siyasal koşullarda tanık olunan köklü değişiklikler, öte yandan da giderek artan insan hakları ihlalleri ve ihlaller karşısında varolan uluslararası koruma mekanizmalarının etkisiz ve yetersiz kalması vb. etkenler, insan hakları öğretim ve eğitiminin on yıllık kapsamlı bir eylem planı çerçevesinde ele alınıp uygulamaya konulmasında etkili oldu. 1990'lı yılların başlarında kabul edilen iki AGİK/AGİT süreci belgesi ile 1993'te düzenlenen iki uluslararası toplantıda kabul edilen belgedeki

açıklama ve saptamalar, İHE On Yılı ilan edilmesine götüren bu iki küme nedeni ortaya koyuyor.

1. AGİK/AGİT Süreci Belgeleri

Berlin duvarının yıkılmasını izleyen dönemde Avrupa'da ortaya çıkan ekonomik ve siyasal değişimleri yansıtan, "yeni Avrupa"nın dayanacağı siyasal ve ekonomik ilkeleri gösteren belgelerden biri, 29 Haziran 1990 tarihli **AGİK'in İnsancıl Boyutu Konusunda Kopenhag Toplantısı Belgesi**'dir. Aralarında Sovyetler Birliği ile eski Doğu ve Orta Avrupa sosyalist devletlerinin bulunduğu katılan devletler, 1989'da Paris'te yapılan ilk AGİK insancıl boyut toplantısından beri Avrupa'da ortaya çıkan temel siyasal değişikliklerden duydukları büyük hoşnutluğu dile getirmişlerdir. **Çoğulcu demokrasi ve hukuk devletinin, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı sağlamak için temel olduğunu** kabul etmişlerdir. Demokrasi ve siyasal çoğulculuk ideallerine erişmek konusunda üstlendikleri yükümlülükten, serbest seçimlere ve hukuk devletine dayanan demokratik toplumlar kurma konusundaki ortak kararlılıklarından sevinç duyduklarını belirtmişlerdir.

21 Kasım 1990 tarihli **Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı** ise, ortaya çıkan değişikliklerin aynı zamanda siyasal ve ekonomik boyutlarına yer vermiştir. Paris'te "derin tarihsel değişiklik ve umutlar dönemi"nde toplanan devlet ve hükümet başkanları, "Avrupa'da kamplaşma ve bölünme çağının sona erdiğini", "... Avrupa'da yeni bir demokrasi, barış ve birlik çağı" açıldığını belirtmişlerdir. Gerçekleştirmekle yükümlü oldukları "umut ve beklentileri" de şöyle tanımlamışlardır: "**İnsan haklarına ve temel özgürlüklere dayalı demokrasi, ekonomik özgürlük ve sosyal adalet** yoluyla gönenç sağlama ve tüm ülkeler için eşit güvenlik." Bu yükümlülük, eksilmeyen, sürekli bir yükümlülüktür. Devlet ve hükümet başkanları, "**uluslarının yönetiminde biricik sistem olarak demokrasiyi kurma, güçlendirme ve sağlamlaştırma yükümlülüğü**" üstlendiklerini, aralarındaki ilişkilerin, "demokratik değerlere, insan haklarına ve temel özgürlüklere ortak katılım/benimseme" temeline dayandığını, "demokratik kurumları güçlendirmek ve hukuk devleti ilkesinin uygulanmasını geliştirmek" için işbirliği yaptıklarını açıklamışlardır.

Paris Şartı'nın "ekonomik özgürlük ve sorumluluk" başlıklı bölümünde ise 1989 sonrası değişikliklerin ekonomik boyutuna değinilmiştir. "Ekonomik özgürlüğün, sosyal adaletin ve çevre konusunda sorumlu bir tutumun gönenç için kaçınılmaz olduğunu" belirttikten sonra, amacın pazar ekonomilerini geliştirmek olduğu şöyle ortaya konmuştur: "Özgürlük ve siyasal çoğulculuk, **ortak amacımız olan pazar ekonomilerinin geliştirilmesinde** göz önünde bulundurulmalıdır." Pazar ekonomileri, sürekli bir ekonomik büyüme, gönenç, sosyal adalet, istihdamın gelişmesi ve ekonomik kaynakların ussal kullanımı ereğiyle geliştirilecektir. Pazar ekonomilerine geçişin başarılı olması, önemli ve tüm devletlerin çıkarına uygundur. "Ekonomik işbirliği" başlıklı bölümde, aralarındaki ilişkilerin temel ögesini, "**piyasa ekonomisine dayalı ekonomik işbirliği**"nin oluşturduğu, bunun gönençli ve birleşmiş bir Avrupa'nın kurulmasına katkıda bulunacağı, demokratik kurumların ve ekonomik özgürlüğün

ekonomik ve sosyal gelişmeyi destekleyip kolaylaştıracağı belirtilmiştir. Pazar ekonomisinin kurulması yönündeki geçiş sürecinde demokratik ülkelere destek vermeyi sürdürme ve bu ülkeleri uluslararası ekonomik ve mali sistem ile daha iyi bütünleştirme zorunluluğu vurgulanmıştır.

2. İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi Eylem Planı

BM İnsan Hakları Merkezi ile UNESCO'nun 8-11 Mart 1993 tarihlerinde düzenlediği İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi Uluslararası Kongresi'nde kabul edilen *İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi (İHDE) Eylem Planı*, kendi "neden"ini açıklarken, dünya daki siyasal gelişmeler yanı sıra giderek artan insan hakları ihlallerine de değinmiş ve şu saptamaları yapmıştır: "Soğuk savaş sona ermiş, duvarlar yıkılmıştır. Ama 20. yüzyılın son on yılında *en ağır insan hakları ihlalleri yeniden görülmeye başlanmıştır.*" Eylem Planı, bu ihlallere yol açan olumsuz gelişmeleri de şöyle sıralamıştır: "Yükselen milliyetçilik, ırkçılık, yabancı düşmanlığı, cinsiyetçilik ve dinsel hoşgörüsüzlük. Bu olumsuz gelişmeler ve olaylar, kadınlara sistematik tecavüz, çocuk sömürüsü, yabancı, sığınmacı, sakat, azınlık, yerli halklar ve öteki güçsüz gruplara planlı saldırılar içeren etnik temizliğin en iğrenç biçimlerine yol açmıştır."

Eylem Planı'na göre, son yıllarda otoriter rejimler çözülmüş, çökmüş, demokrasiler oluşmaya başlamıştır. Buna karşın, yeni otokrasi biçimleri de doğmuştur. İrkçılığın, aşırıçılık ve dinsel fanatizmin değişik biçimlerinin yükselmesi ve kimi post-otoriter devletlerin tehlikeli istikrarsızlığını da belirten Eylem Planı, insan haklarının korunması açısından, daha az rahatsız edici olmayan başka tehditler de bulunduğunu, bunların çevrenin bozulması, yeni biyomedikal teknolojiler ve AIDS felaketi olduğunu vurgulamıştır.

Temel dürtüsünün, "*değişen bir dünya da insan hakları eğitimi*" olduğunu vurgulayan İHDE Eylem Planı, İHE'nin sivil toplumun tüm düzeylerinde katılımcı, işlevsel, yaratıcı, yenilikçi ve güçlendirici olacağını belirtmiştir. Salt "*insan hakları eğitimi*"nden değil "*insan hakları ve demokrasi eğitimi*"nden söz eden Montréal Eylem Planı, eğitimin amaçları arasında demokrasiye ve demokratik değerlere şöyle yer vermiştir: "*Demokratik değerleri güçlendirme, demokratikleşme süreçlerini destekleme, insan hakları ve demokrasiye dayalı sosyal dönüşümleri geliştirme.*" Bu amaçlar, "değişen dünya"ya yöneliktir. Batı'nın çoğulcu demokratik ve insan haklarına dayanan siyasal rejiminin, dağılan sosyalist blokun eski ve Avrupa Konseyi'nin yeni üyelerine aktarılması, İHDE'nin amaçları arasında yer almaktadır.

3. Viyana Bildirgesi ve Eylem Programı

Montreal'den üç ay sonra 14-25 Haziran 1993 tarihlerinde Viyana'da toplanan İnsan Hakları Dünya Konferansı'nda kabul edilen *Viyana Bildirgesi ve Eylem Programı*'nda da (VBEP), değişen dünya koşullarına değinilmiş, uluslararası düzeyde ortaya çıkan "önemli değişiklikler"in göz önüne alındığı belirtilmiştir. Tüm halkların "*yeni bir uluslararası düzen*" kurulmasını özlediği anlatan VBEP, bu yeni düzenin şu ilkelere dayanmasını öngörmüştür: "İnsan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı,

hakların eşitliği ve halkların kendi yazgısını belirleme hakkına saygıyı özendirmek ve geliştirmek, barış, demokrasi, adalet, eşitlik, hukuk devleti, çoğulculuk, gelişme, en iyi çalışma koşulları ve dayanışma.”

VBEP, uluslararası topluluğun “güncel engeller”i kaldırması, tüm insan haklarının eksiksiz gerçekleşmesini engelleyen güçlülere karşı koyması, bu hakların sürekli olarak ihlâl edilmesine son vermesi gerektiğini belirtmiştir. İHDK’nın, “*kitlesel insan hakları ihlalleri*”nden, özellikle soykırım, “etnik temizlik” ve savaş sırasında kadınlara sistemli olarak tecavüz edilmesi biçimindeki ihlallerden derin üzüntü duyduğunu anlatmıştır. Sığınmacıların ve yerleri değiştirilen kişilerin kitlesel göçünün kökeninde bu ihlallerin bulunduğunu belirtmiştir. VBEP, tüm insan haklarının eksiksiz kullanımına engel oluşturan “*açık ve sistematik ihlaller*”den de söz etmiştir. Bunlar; işkence, zalimce ve insanlık dışı ya da aşağılayıcı ceza ya da işlemler, keyfi ve yargısız infazlar, kaybettirmeler, keyfi gözaltılar, ırkçılığın tüm biçimleri, yabancı işgali ve egemenliği, yabancı düşmanlığı, yoksulluk, açlık, ekonomik sosyal ve kültürel haklara saygı gösterilmemesi, dinsel bağnazlık, terörizm, kadınlara yönelik ayrımcılık ve eşitlik ilkesinin olmamasıdır.

Görüldüğü gibi insan hakları ve demokrasi eğitimi, bir yandan temelinde aynı zamanda küreselleşmenin yarattığı ve derinleştirdiği eşitsizliklerin bulunduğu insan hakları ihlallerinin yoğunlaştığı bir dönemde, öte yandan da Berlin duvarının yıkılmasıyla oluşan yeni siyasal coğrafya da, bir yandan Batı’nın demokratik değer ve kurumlarını yerleştirmeyi ve öte yandan pazar ekonomisine geçişi gerçekleştirmeyi amaçlayan yeni dünya düzeninin belgelerinde de özetlenen ortam ve koşullarında dünya gündemine girmiştir. Dolayısıyla İHE etkinlikleri, Batılı anlamda siyasal çoğulculuk, insan haklarına saygı ve hukukun üstünlüğü ilkelerine dayalı demokratik değerleri ve düzeni eski Sovyetler Birliği üyesi ülkelerde, özellikle de Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinde yerleştirebilmenin, Paris Şartı’nda kurulması ve güçlendirilmesi hedeflenen “yeni Avrupa”nın araçlarından biri olarak gündeme alındı. Bu nedenle, 1990’lı yılların başından itibaren İHE alanındaki çabaların “küreselleşmesi”, özellikle Montréal Kongresi’nde “demokrasi eğitimi”ni kapsayacak biçimde ele alınması bir rastlantı değildir.

V. İHE ON YILI EYLEM PLANI'NIN UYGULANMASI

İHE On Yılı’nın üç yılının geride kalmış olmasına karşın, İHE etkinliklerinin Eylem Planı’nın öngördüğü çerçevede yaygınlaştığını söylemek olanaksızdır. İlk adım olarak on yıl süresince İHE etkinliklerini yürütmekle görevli bir ulusal eşgüdüm komitesini kuran, bu çerçevede gerçekleştirdiği çalışmaları Yüksek Komiser’e bildiren ülkelerin sayısı son derece sınırlıdır.⁴ Ülkemizde de resmi ve gönüllü kuruluşlarca kimi çalışmalar yapılmakla birlikte, İHE etkinliklerini sistemli ve eşgüdümlü bir biçimde ve

⁴ Mesut Gülmez, “İnsan Haklarında Gelişmeler: İnsan Hakları Eğitimi BM Onyılı ve Sosyal Şart Alanında Gelişmeler”, *İnsan Hakları Yıllığı*, Dr. Muzafer Sencer’e Armağan, Cilt 17-18, 1996-1996, s. 269 vd.

güvene dayalı bir işbirliği ile gerçekleştirme olanağı verecek Eylem Planı'nın öngördüğü yeni yapılanmaları oluşturma adımı atılmamıştır.

Bu tutumun nedenlerini açıklamak pek güç sayılmaz. İlk olarak, siyasal iktidarların, toplumu yönetmelerini güçleştirecek ve erklerini denetleme olanağı verecek İHE'ye uzak durmaları şaşırıcı değildir. İkinci olarak, eğitim hakkı gibi İHE hakkının da "sosyal hak" olarak kaynak ayrılmasını gerektirmesi nedeniyle, devletler ve ülkemiz gerek BM Anayasası'nı, gerekse kimi sözleşmeleri kabul ederek üstlendikleri İHE yükümlülüğünden kaçınıyor, yasak savma anlayışıyla ele alıyorlar. Bu tutum, son yıllardaki eğitime ayrılan ödenekleri kısma ve sosyal haklara saldırı politikalarının bir parçasıdır.

Eylem Planı'nın geride kalan üç yılı içinde uygulamaya konulmasındaki başarısızlığa karşın, BM Genel Sekreteri, İHE ulusal planlarının hazırlanmasında üye devletlere yardımcı olmak amacıyla 20 Ekim 1997 tarihli bir yönerge hazırladı. Uzman ve uygulayıcıların katkısıyla hazırlanan *İnsan Hakları Eğitimi Ulusal Planları Hazırlama Yönergesi*'nde, ulusal komitenin kurulması ve çalışmalarına başlaması ile sürecin çeşitli evreleri açıklanıyor.

Birinci evre, insan hakları ve eğitim alanında deneyimi olan ya da gerekli programları uygulamaya koyabilecek yetkili hükümet dışı kuruluşların ve kamu yönetimlerinin temsilcilerinden oluşacak bir **ulusal komitenin kurulmasıdır**.

Ulusal komiteyi kurma girişimi, kamu yönetiminden ya da yetkili devlet organından gelecektir. Bunun için de ilk aşamada, görevi ulusal komiteyi oluşturmak olan bir örgütleyici ya da eşgüdümçü, kolaylaştırıcı atanacaktır. Yönerge, komitede yer alacak kuruluş, örgüt ve kişileri örnek olarak belirtmiştir. Komitenin görevlerinden biri, ulusal eylem planı hazırlamaktır. Bunun için de komite, kurulmasından sonra ilk çalışma olarak, bir "**temel inceleme**" yapacak ya da yaptıracaktır.

Yönerge, ikinci evreyi oluşturan temel incelemenin içeriğini, yani özellikle göz önünde bulundurulacağı noktaları belirtmiştir. Ülkedeki İHE durumunun sistemli bir incelemesini içeren temel incelemenin sonuçlarına dayanarak, üçüncü evrede kısa, orta ve uzun dönemlerde **öncelikler saptanacak ve hedef grupların dökümü** yapılacaktır. Yönerge, İHE gereksinmesi olan hedef grupları belirtmiştir. **Ulusal eylem planının hazırlanması**, dördüncü evreyi oluşturmaktadır. Bu plan, temel incelemede dökümü yapılan gereksinmelere ve ülkenin durumuna yanıt vermek için eksiksiz bir amaçlar, stratejiler, İHE programları ve bu programları değerlendirme mekanizmaları öngörecektir ve bir finansman stratejisi belirleyecek, ulusal fon kurulmasını düşünecektir. **Ulusal planın etkili biçimde uygulanması** beşinci, dönemsel olarak **yeniden incelenip gözden geçirilmesi** de altıncı evreleri oluşturmaktadır.

VI. İLKÖĞRETİMDE KESİNTİSİZ İNSAN HAKLARI EĞİTİMİ

Milli Eğitim Bakanlığı, 1990'lı yılların başlarında -1991'de A. Akyol ve 1993'te de K. Toptan dönemlerinde- "insan hakları eğitimi konusuna (...) programlarda önemli

ölçüde yer veril(diğini)", dolayısıyla da "ayrı bir ders konulması(nın) bu safhada düşünülme(diğini)" belirtirken,⁵ 14 Mart 1995 tarihinde imzalanan **İnsan Hakları Eğitimi Protokolü**'nden sonra ilköğretim kurumlarında "Vatandaşlık Bilgileri" adıyla 8. sınıfta okutulan dersin adı "**Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi**" (VİHE) olarak değiştirildi. Kesin programın izleyen öğretim yılına değin sonuçlandırılması öngörülerek varolan programa "İnsan Hakları" başlıklı 7. bölümle kimi yeni konular eklendi. Ancak, aradan iki yıl geçmiş olmasına karşın dersin programı bir türlü son biçimini alamadı, TTK'nin hazırladığı "VİHE Dersi Program Taslağı" kesinleştirilemedi.

Yine 1995'te, ilk kez yeni ve "seçimlik" ders olmak üzere lisede okutulması kararlaştırılan "**Demokrasi ve İnsan Hakları**"nın programı da -Şubat 1998'e değin- belirlenmedi.

Kaldı ki programlar son biçimini almış olsaydı bile, bir yandan dersleri okutacak öğretmenlerin yetiştirilmesi, öte yandan da gerek öğretmenlerin gerekse öğrencilerin yararlanacağı ve sorumlu tutulacağı kitap ve kaynakların hazırlanması, öğretmenlerin hizmetiçi eğitim seminer ve kurslarından geçirilmesi konularında da İlköğretim Genel Müdürlüğü'nün 18.8.1995 tarihli bir genelgesine karşın hiçbir çaba gösterilmedi, bu konudaki önerilere sessiz kalındı, işbirliğinden özenle kaçınıldı.

Son günlerde **İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu**'nun basına yaptığı açıklamalardan anlaşıldığına göre, iki yıldır sürüncemede bırakılan ve savsaklanan söz konusu programların hazırlanması ve özellikle öğretmenlerin eğitilmesi konularında kimi çalışmalar başlatılmıştır. Üst Kurul, 3.10.1997 tarihli kararıyla, "BM İHE On Yılı boyunca ilk ve ortaöğretim kurumları öğretmenlerine insan hakları ile ilgili hizmetiçi eğitim verilmesine yönelik bir plan ve program hazırlanmasını" öngördü. Bu amaçla MEB'nin Adalet, İçişleri ve Sağlık Bakanlıkları ile TODAİE temsilcileriyle birlikte bir çalışma yapmasını kararlaştırdı. 22-26.12.1997 tarihleri arasında yapılan "**İHE Program Geliştirme Semineri**" sonunda, her ilden bir öğretmen olmak üzere toplam 80 öğretmenin katılacağı ve 1998 yılı içinde uygulanması öngörülen "**İHDE seminer programı**" hazırlandı.

Belirtmeye gerek yok ki hem üyesi olduğumuz uluslararası kuruluşların kurucu belgelerinde hem de onayladığımız kimi sözleşmelerde tanınıp güvenceye alınan insan hakları ve demokrasi eğitimi, **tüm yasamı kapsayan bir süreçtir**. Ne örgün öğretim sistemiyle, ne de örgün öğretimin "ilköğretim" aşamasıyla sınırlıdır. İHE'nin, ana sınıfından yüksek öğretime değin, kuşkusuz yüksek öğretimi de kapsayacak biçimde, tüm düzeylerde, sistemli, kesintisiz ve bir bütün olarak ele alınması gerekir.

Özellikle örgün öğretimin "ilköğretim" aşamasında, **İHE "kesintisiz" ve "bütünsel" bir süreç** olarak programlara konulmalıdır. İHE'nin, ilköğretimin belli bir aşamasında, "zorunlu ve bağımsız" bir ders çerçevesinde programlara konulması yeterli değildir. Bu dersin, evrensel değer ve ilkelere uygun olarak çok iyi hazırlanmış kapsamlı

⁵ Mesut Gülmez, "Türkiye'de İnsan Hakları Eğitimi Çalışmalarına Toplu Bir Bakış". **İnsan Hakları Yılığ**, Dr. Muzaffer Sencer'e Armağan. Cilt 17-18. 1995-1996. s. 222-223.

bir program çerçevesinde ve tüm öğretim yılı boyunca okutulması öngörülmüş olsa bile, tek başına İHE'nin amacına ulaşmasına, öngörülen hedeflere erişilmesine katkıda bulunamaz. Bilgi aktarmaktan öteye bir işlev görmeyebilir ve bu niteliğinden ötürü de öğrencilerin gözünde itici, yararsız ve sıkıcı bir ders kimliği kazanabilir. Kendisi başlı başına bir amaç olmayan İHE, bilgilerin davranışlara dönüşmesi sağlanamadığı için beklenen yararı sağlayamaz. Bir tür "yasak savma" olarak uygulanmaktan öteye geçemez.

Bu nedenle, insan hakları ve demokrasi ile ilgili bilgilerin düzenli ve sistemli biçimde aktarılmasını amaçlayan *"doğrudan ve bağımsız" ders ya da dersler* gerekli, ama yeterli değildir. Kesintisizliğini gerçekleştirmek için, programlarda yer alan öteki derslerde de İHE'ye yer verilmesi gerekir. Bunlar; Türkçe, Hayat Bilgisi, Sosyal Bilgiler, Tarih, Coğrafya, Din ve Ahlak Bilgisi, Resim ve Müzik gibi dersler olabilir, olmalıdır. Tüm bu *derslerin programlarının İHE açısından birbirini tamamlar nitelikte* ele alınması gerekir. İnsan hakları eğitiminin ilköğretimin tümünü kapsayacak biçimde "kesintisiz" olarak uygulanması bu yönden önem taşır. Anılan derslerin program ve kitapları arasında kopukluklar, çelişkiler ve aykırılıklar olmamalıdır. Bağımsız ve zorunlu ders/dersler ile öteki/dolaylı dersler arasında, gerek ilkeler ve açıklamalar, gerekse içerik yönlerinden bütünlük, tutarlılık, tamamlayıcılık ve kesintisizlik sağlanmalı, aktarılacak bilgiler ve kazandırılması hedeflenen davranışlar konusundaki çelişkiler giderilmelidir. Bu kesintisizliği ve tutarlılığı sağlamak, İHE'nin amaç ve başarısının, yani bilgileri davranışlara ve yaşam biçimine dönüştürmenin önkoşuludur.

Dolayısıyla, okullarda İHE konusunu, *yalnızca VİHE ve DİH dersleri* çerçevesinde ele almak, bu derslerin programlardaki süresi -yıl ve saat olarak- artırılabilir bile *yeterli değildir*. Programlar, öteki dersleri de kapsayacak biçimde bütüncü bir yaklaşımla, insan hakları ve demokrasi konusunda uzman olan kişilerin de yer aldığı, MEB Talim ve Terbiye Kurulunun varolan yetersiz yapısını aşan bir çerçevede ele alınmalı; ilkeleri, kazandırılması öngörülen davranışlar ve konu başlıkları yeniden gözden geçirilip belirlenmelidir.

Programları, insan haklarının evrensel değer ve ilkelerine uygun bir içeriğe kavuşturmak gereklidir, ama yeterli değildir. *İkinci aşamada*, programlara uygun *kitapların hazırlanması*, sorunun önemli bir boyutunu oluşturur. Bunun için de hem okutulacak kitapları seçmeye yetkili Talim ve Terbiye Kurulu üyelerinin, hem de kitap yazarlarının insan hakları ve demokrasi konusunda bilgilendirilmeleri gerekir. Kitapların programa uygun bir yaklaşım ve içerikle hazırlanmış, sonra da seçilmiş olması ne tek başına sorunu çözmeye yeter ne de İHE'nin amaçlarına ulaşmasını sağlar. *Üçüncü aşamada*, öğretmenlerin -ve kuşkusuz okul yöneticilerinin de- önce bilgilendirilmeleri, sonra da daha önemli olarak, bu bilgileri davranışlara dönüştürüp içselleştirmiş kişiler kimliğiyle öğrencilerinin önüne çıkmaları gerekir. Çünkü insan hakları öğretmenin görevi, salt insan hakları ve demokrasi bilgisi aşlamak ve yüklemek değildir. Öğretmen, bilgilerin özünde yatan evrensel değerleri yaşam biçimine dönüştüren bir kişi olduğunu her koşulda göstermeli, aynı zamanda ve öncelikle davranışlarıyla dersi işlemeyi

öğrenmeli ve gerçekleştirmelidir. Öğretmenler, kuşkusuz salt Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi ile Demokrasi ve İnsan Hakları dersi öğretmenleri değil **tüm öğretmenler, insan hakları kültürünü edinmiş, evrensel değerleri özümseyip içselleştirmiş kişiler olarak dersi/dersleri vermelidir.**

Öte yandan İHE açısından, salt programlar, kitaplar, öğretmenler de, istenen ve özlenen nitelik ve koşulları gerçekleştirenseler ve evrensel ilke ve değerlere uygun olsalar bile, yeterli olmayabilir. **Sınıfın ve tüm okulun, öğrenciye kazandırmayı amaçladığı insan hakları kültürüyle çelişen, ihlâlcî davranışların sergilendiği bir çevre olmaktan çıkması gerekir.** Öğretmen öğrenci, öğretmen yönetici, öğrenci yönetici ve öğretmen yönetici veli ilişkilerinin insan hakları kültürüne, insan haklarının özündeki evrensel değerlere ters düşmemesi gerekir.

Tüm bunları sağlamak çok kolay değildir kuşkusuz, ama olanaksız da değildir. Bu nedenle, bir süreç olan İHE'nin, okuldan önce ailede başlaması ve okul dışında da sürmesi gerekir.

Programlarda İHE'ye bu yaklaşımla, onun tüm yaşamı kapsayan bir süreç olduğunu hiçbir zaman unutmaksızın ve örgün öğretim sisteminde kesintisizliğini sağlayarak yer vermek, aslında insan haklarını ve katılımcı demokrasiyi güvenceye almak, özgür ve demokratik bir yönetim ve toplum düzeni kurulması ve yaşatılması için geleceğe yönelik bir yatırım yapmak demektir.

VİHE ve DİH programlarını geliştirme ve bu dersleri okutan öğretmenleri hizmetiçi eğitim programlarına alma çalışmalarının iyi niyetle başlatılıp sürdürüldüğü bugünlerde, insan hakları ve demokrasi eğitiminin, ancak tüm programlar birlikte, bir bütün olarak ve kesintisiz biçimde ele alındığı, tutarlılıkları sağlandığı, çelişkilerden arındırıldığı, insan haklarının evrensel değer ve ilkelerine uygun bir yaklaşım ve içerikle yeniden düzenlenip belirlendiği zaman amacına ulaşma şansı yakalayabileceği unutulmamalıdır. İnsan haklarını insan haklarıyla koruma ve güvenceye almanın temel yolu, insan hakları ve demokrasi eğitimidir.

VII. SONUÇ

İnsan hakları, sürekli değişen, gelişen ve zenginleşen dinamik içeriğiyle, 50. Yıl dönümünü kutladığımız Evrensel Bildirge'yi aşmıştır. Bireylerin, tüm insanlığın "ortak dili" olan insan haklarını tüm yönleriyle "kendiliğinden" ve "doğuştan" bilmesine olanak yoktur. **"Ortak dili" kullanmak için bilmek ve öğrenmek gerekir.** Öncelikle bu nedenle, okul içinde ve okul dışında, yaşamın tüm aşamalarını kapsamak üzere, temelde bir süreç olan insan hakları öğretim ve eğitimi gereklidir.

İHE; evrensellik, bölünmezlik ve karşılıklı bağımlılık ilkeleri çerçevesinde, tüm insan haklarının kullanılmasını ve saldırılara karşı korunmasını sağlamak, onları gerçekleştirmek için gereklidir, önkoşuldur.

İHE, **yurttaş sivilleştirerek sivil toplumu güçlendirmenin** ve katılımcı demokrasiyi yerleştirip yaşatmanın uzun erimli aracıdır. İHE, bireyi dönüştürerek toplumu dönüştürmeye, onun geleceğine yatırım yapmaktır.

İHE'nin aynı zamanda, insan haklarının "önceden" korunmasını sağlama işlevi bulunduğu da unutulmamalıdır.

İHE hakkı, sosyal hak olarak, devlete olumlu edimlerde bulunma yükümlülüğü getirir. Bunun yerine getirilmemesi, bir insan hakları ihlâlidir.

Değişik yön ve boyutları bulunan disiplinlerarası bir konu olması, çok zengin bir içerik taşıması ve tüm yaşamı kapsayan bir süreç olması nedenleriyle, insan hakları eğitimi örgün ve yaygın öğretim sistemlerinde ve tüm düzeylerinde, kesintisiz ve bir bütün olarak ele alınıp gerçekleştirilmelidir.

Henüz Eylem Planı'nda öngörülen yeni yapılanmalar çerçevesinde, resmi ve gönüllü kuruluşların bir araya gelmesiyle başlatılamayan insan hakları eğitimi Birleşmiş Milletler On Yılı ile on yıl içinde düzenlenen Demokratik Eğitim Kurultayı, İHE hakkını bir "insan hakkı" olarak istemek, savunmak ve yaşama geçirmek için bir fırsat olarak değerlendirilmelidir. Bu amaçla bir *"insan hakları eğitimi hakkı kampanyası"* başlatılarak, özellikle ve öncelikle, MEB Talim ve Terbiye Kurulunun savsakladığı iki dersin programına ilişkin çalışmalar, ilgili tüm öteki ders programlarını kapsayacak biçimde hızlandırılmalı, uzman ve uygulayıcıların yer aldığı ortak ve disiplinlerarası çalışma grupları oluşturularak seçenek program ve kitaplar hazırlanmasına girişilmelidir.

İnsan hakları eğitiminde, gönüllü kuruluşlara son derece önemli görev ve sorumluluklar düştüğü açıktır. Ancak, eğitim ve öğretim alanında örgütlenmiş dernek, sendika, vakıf vb. kuruluşların İHE alanında üstlendiği sorumluluk ve gerçekleştireceği çalışmalar, başka hiçbir sivil toplum kuruluşunun yapacağı etkinliklerle karşılaştırılamayacak denli önemlidir.

Demokratik Eğitim Kurultayı Ön Raporları'nın ilk incelenmesi, bu alanda yapılan komisyon çalışmalarının yeterli ve doyurucu olduğunu belirtmeye olanak vermemektedir. İnsan hakları eğitimi eksikliği nedeniyle kurultay öncesinde yapılamadığı anlaşılan çalışmalar, kurultay ile birlikte sona ermemeli, kurultay sonrasında kapsamlı biçimde ele alınarak sürdürülmelidir. Çünkü "demokratik eğitim", ilke ve hedefleri ile kazandıracığı davranışları, insan haklarına ve temel özgürlüklere, onların özündeki evrensel değerlere göre belirleyen ve uygulayan eğitimidir.